

Dr hab. Przemysław Skulski, prof. UEW
Katedra Makroekonomii
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
przemyslaw.skulski@ue.wroc.pl

Recenzja rozprawy doktorskiej
mgr inż. Jarosława Wojciechowskiego
“*Ekonomiczne uwarunkowania odstraszenia nuklearnego*”
promotor: prof. dr hab. Katarzyna Żukrowska
Szkoła Główna Handlowa w Warszawie
Kolegium Ekonomiczno-Społeczne

Niniejsza recenzja zawiera następujące treści:

1. Dobór problematyki badawczej oraz temat rozprawy
2. Cele pracy i hipotezy badawcze
3. Metody badawcze
4. Układ i treść pracy
5. Rezultaty badawcze
6. Strona formalna pracy
7. Konkluzja końcowa

1. Dobór problematyki badawczej oraz temat rozprawy

Badania dotyczące doktryny odstraszenia nuklearnego kojarzone są, przede wszystkim z obszarem bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowe. Analiza roli i znaczenia tej doktryny oznacza jednak konieczność wyjścia poza obszar polityczno-militarny i uwzględnienie także uwarunkowań związanych z zagadnieniami technicznymi, społecznymi oraz ekonomicznymi. W oczywisty sposób wpływa to na skomplikowanie procesu badawczego i nadaje mu interdyscyplinarny charakter.

Rozprawa doktorska przygotowana przez mgr inż. Jarosława Wojciechowskiego może być uznana za opracowanie poruszające głównie aspekty ekonomiczne tego problemu, choć pozostałe płaszczyzny badawcze są także obecne. W pracy szczególny nacisk położono na pokazanie badanego problemu w szerokiej perspektywie, co jest niewątpliwym atutem recenzowanego opracowania. Jako bazę teoretyczną do analizy uwarunkowań ekonomicznych odstraszenia nuklearnego wykorzystano teorię gier, co jest zabiegiem interesującym i jednocześnie uzasadnionym merytorycznie. Należy także zaznaczyć, że tytuł rozprawy został określony w sposób poprawny – jednoznacznie i precyzyjnie definiuje obszar badawczy i odpowiada strukturze pracy.

Z pewnością recenzowaną pracę można uznać za opracowanie poruszające istotny i aktualny problem, także z ekonomicznej perspektywy, a podejście do problemu badawczego jest w dużym stopniu oryginalne.

2. Cele pracy i hipotezy badawcze

Autor określił, że głównym celem dysertacji jest zbadanie zasadności stosowania odstraszania nuklearnego z perspektywy nauk ekonomicznych. Szczególny nacisk został położony na analizę mechanizmów tworzenia potencjału odstraszania nuklearnego, bazując na poglądach ekonomii normatywnej. Istotne znaczenie miało porównanie kosztów utworzenia, utrzymania i rozwoju arsenału nuklearnego z kosztami budowania potencjału militarnego bazującego na środkach konwencjonalnych. Znalazło to odzwierciedlenie w 5 pytaniach badawczych postawionych przez Autora (str. 5-6).

Sformułowana została również hipoteza badawcza (str.6) mówiąca o tym, że odstraszanie nuklearne jest ekonomicznie uzasadnionym instrumentem długookresowego utrzymywania równowagi i bezpieczeństwa światowego. Do jej weryfikacji wykorzystano odpowiedzi na pytania badawcze. W mojej ocenie hipoteza i pytania badawcze są do siebie odpowiednio dopasowane, co sprawia, że nie ma w tym przypadku dysonansu.

3. Metody badawcze

Od strony metodologicznej w pracy wykorzystane zostały odpowiednio dobrane metody badawcze: analiza, synteza, porównanie, case study oraz krytyczna analiza literatury. Autor wykorzystał także metodę scenariuszy hipotetycznych konfliktów opartych na możliwości użycia broni nuklearnej, która odwołuje się do teorii gier. Jest to jeden z elementów tworzących wartość dodaną pracy, choć jednocześnie pojawiają się tu pewne kontrowersje (omówione w punkcie 4).

4. Układ i treść pracy

Praca liczy 243 strony i składa się z pięciu rozdziałów, wstępu, zakończenia, bibliografii, spisu tabel i ilustracji. Układ pracy można uznać za prawidłowy. Kolejność i tematyka poszczególnych rozdziałów tworzą logiczną i spójną kompozycję.

Wstęp

Ta część pracy zawiera informacje dotyczące istoty i znaczenia doktryny odstraszania nuklearnego, opis przyjętej metodologii badań oraz struktury pracy. Można więc stwierdzić,

że występują wszystkie elementy, które powinny się w niej znaleźć. Autor wykazał się umiejętnością sprawnego i syntetycznego przedstawienia problemów poruszanych w pracy, a także jasno i klarownie przedstawił cel badawczy.

Rozdział I: Charakterystyka i typologia broni nuklearnej

Rozprawę otwiera rozdział teoretyczny, w którym przedmiotem rozważań są kwestie dotyczące charakterystyki oraz typologii broni nuklearnej. Autor wykazał się dużą znajomością tematu i wyczuciem. W mojej ocenie aspekty techniczne związane, m.in. z rozwojem broni jądrowej zaprezentowane zostały w odpowiedniej proporcji i dobrze wkomponowano je w treść rozdziału. Istotną częścią tego rozdziału jest punkt 1.5. traktujący o międzynarodowych porozumieniach dotyczących nieprolifracji broni jądrowej i kontroli transferu technologii podwójnego zastosowania. Autor krytycznie podchodzi do wielu układów dotyczących w/w problemów, wskazując na ich ograniczoną skuteczność.

Rozdział II: Charakterystyka pojęcia odstraszenia nuklearnego

W rozdziale drugim przedstawione zostało pojęcie odstraszenia nuklearnego. Autor zaprezentował szerokie podejście do tematu, pokazując nie tylko ewolucję doktryn odstraszenia nuklearnego, odnosząc ten problem do działań państw tzw. „klubu atomowego”, ale także wiele miejsca poświęcił problemowi odstraszenia konwencjonalnego, co jest istotne ze względu na cel badawczy. Uwzględniony został także problem aktorów niepaństwowych, co w wielu opracowaniach jest pomijane lub traktowane marginalnie. Istotny jest punkt 2.6., w którym przedstawiono prognozę ewolucji odstraszenia nuklearnego. Zaprezentowane poglądy odnoszą się jednak głównie do aspektów technologicznych i wojskowych. Wydaje się, że wpływ na kierunki rozwoju doktryny odstraszenia nuklearnego mogą mieć także czynniki polityczne i ekonomiczne.

Rozdział III: Teoria gier w konflikcie nuklearnym

Rozdział został poświęcony na przedstawienie możliwości wykorzystania teorii gier w doktrynach odstraszenia nuklearnego i ma głównie charakter teoretyczny. Jest to bardzo ciekawe podejście, świadczące także o dużej znajomości obszaru badawczego przez Doktoranta. Teoria gier ma bowiem szerokie zastosowanie w różnych dziedzinach nauki, a jednym z obszarów który może opisywać są doktryny odstraszenia, w tym nuklearnego. Bardzo dobrym posunięciem było także odwołanie się do problemu przesunięć strategicznych

w polityce nuklearnej (punkt 3.2), po które często sięgały supermocarstwa. Stanowi to także punkt wyjście do oceny wiarygodności strategii odstraszania nuklearnego (punkt 3.3.). Doktorant poświęcił również miejsce na krytykę funkcjonujących modeli odstraszania nuklearnego, odnosząc swoje rozważania do kryzysu kubańskiego z początku lat 60. XX wieku. O dojrzałości badawczej Doktoranta świadczy podejście przedstawione w ostatnim punkcie tego rozdziału (5.4. Odstraszanie nuklearne jako działanie celowe, a równowaga Nasha w grach wieloosobowych). Przede wszystkim Autor wskazał na ograniczenia teorii gier, m.in. wynikające z faktu, że uczestnicy gry powinni akceptować jej zasady. W realnych warunkach jest to mało prawdopodobne. Nie sposób oprzeć się wrażeniu, że choć nie można odmówić słuszności zastosowaniu teorii gier do doktryn nuklearnych (odstraszania, szantażu), to mogą także wystąpić scenariusze z upiornymi wręcz konsekwencjami (całkowita zagłada), co w pracy dość słabo wybrzmiewa.

Rozdział IV: Ekonomiczne aspekty utrzymania arsenału nuklearnego w świetle tradycyjnych konfliktów zbrojnych

Rozdział poświęcono przedstawieniu ekonomicznych aspektów związanych z posiadaniem arsenału nuklearnym. W moim przekonaniu ma on fundamentalne znaczenie dla całej pracy, w największym stopniu stanowi bowiem weryfikację hipotezy badawczej. Zamysłem Autora było porównanie kosztów utworzenia, utrzymania oraz rozwoju potencjału nuklearnego (w tym środków przenoszenia) z kosztami prowadzenia współczesnych operacji militarnych i odstraszania środkami konwencjonalnymi. W zasadzie cel ten udało się osiągnąć, choć pojawia się kwestia dyskusyjna - praktycznie wszystkie rozważania w tej części pracy dotyczą jednego kraju, a mianowicie USA. Jest to w dużym stopniu uzasadnione, ponieważ tylko Amerykanie publikują dane dotyczące programu nuklearnego. Oczywiście można z nimi dyskutować (np. część kosztów jest „ukryta” w różnych departamentach), ale dane są dostępne i umożliwiają przeprowadzenie analizy. Pewne informacje upublicznia także Wielka Brytania. Na stronie 167 Doktorant stwierdził, że brytyjskie wydatki na cele wojskowe i broń jądrową w świetle badań kilku instytucji międzynarodowych (głównie organizacji pozarządowych) można uznać za w pełni transparentne. Osobiście się z tym nie zgadzam i uważam, że dostępne dane mają raczej charakter fragmentaryczny. Postawić można także pytanie – jeżeli zdaniem Autora pracy dane dotyczące W. Brytanii są w pełni transparentne, to czemu ich nie uwzględnił w swoich rozważaniach w szerszym wymiarze? Natomiast jednoznacznie zgodzić się należy, że informacje o pozostałych krajach dysponujących bronią nuklearną są wyrywkowe oraz niepotwierdzone i nie pozwalają na analizę ekonomiczną.

Amerykańska perspektywa dominuje także przy rozważaniach dotyczących kosztów prowadzenia współczesnych operacji militarnych i odstraszania środkami konwencjonalnymi (punkty 4.3. i 4.4.). Wydaje się, że koszty amerykańskich operacji połączonych w XXI wieku mogą być przydatne do analizy ekonomicznej doktryny odstraszania, ale tylko częściowo. Po pierwsze dlatego, że takie operacje były prowadzone w stosunku do krajów zdecydowanie ustępujących potencjałowi militarnemu USA (Irak, Afganistan, ISIS, Kamerun, Filipiny). Po drugie, oficjalne dane w tym zakresie budzą duże kontrowersje i przez wielu autorów uważane są za zaniżone, a jednym z nich jest J.E. Stiglitz. W mojej ocenie właśnie odniesień do prac tego laureata Nagrody Nobla w dziedzinie ekonomii, dotyczących m.in. kosztów wojny w Iraku zabrakło w pracy. Oczywiście Doktorant nie musi podzielać poglądów amerykańskiego ekonomisty, ale wydaje się, że powinien się do nich odnieść.

Można stwierdzić, że w rozdziale 4 dość sprawnie została przeprowadzona analiza uwarunkowań ekonomicznych i wyciągnięto interesujące wnioski, ale dotyczą one tylko jednego kraju. Jest to wprawdzie uzasadnione dostępnością danych, ale w moim przekonaniu powinno zostać uwzględnione choćby w tytułach poszczególnych punktów tego rozdziału. Tak jak jest to w przypadku punktu 4.4. Dobrze natomiast się stało, że w punkcie 4.6., który dotyczy prognozy kosztów odstraszania Autor pokusił się o analizę wszystkich krajów „klubu atomowego”. Dzięki temu praca prezentuje szersze spojrzenie na badany problem, wykraczające poza amerykańską perspektywę.

Rozdział V: Transformacja strategii odstraszania nuklearnego w erze post zimnowojennej

Przedmiotem rozważań w ostatnim rozdziale pracy doktorskiej są kierunki transformacji paradygmatu odstraszania nuklearnego. Autor słusznie zauważa, że mimo wielu niewiadomych związanych z niestabilną sytuacją międzynarodową wysoce prawdopodobne jest to, że największy wpływ na kierunki zmian będą mieć: integracja odstraszania nuklearnego i konwencjonalnego (także ze względów ekonomicznych) oraz transformacja walki o dominację w stronę układu wielobiegunowego. Kontrowersyjnym aspektem zmian w obszarze odstraszania jest podejście do podmiotów niepaństwowych, na co Autor zwrócił uwagę (punkt 5.3.). Przy czym określenie „kontrowersyjne” nie oznacza, że uwzględnienie podmiotów tego typu budzi zastrzeżenia. Raczej chodzi o kontrowersje związane z ewentualnością użycia przeciwko nim broni jądrowej i konsekwencje takich działań. W tej części pracy prezentowane zostały także hipotetyczne scenariusze konfliktu z użyciem broni nuklearnej. Należy zgodzić się z Autorem, że wielobiegunowa przestrzeń bezpieczeństwa

międzynarodowego stwarza znacznie większe, potencjalne zagrożenie niż układ Wschód – Zachód, znany z okresu „zimnej wojny”. Nie jest to zbyt optymistyczna konstatacja, ale niestety bardzo prawdopodobna. Sytuacja wykreowana przez rosyjską agresję na Ukrainę wydaje się to w dużym stopniu potwierdzać. Budując scenariusze (punkt 5.6.) Doktorant przyjął, że potencjalny konflikt będzie dotyczyć hipotetycznych krajów, a argumentem przemawiającym za takim podejściem jest kontrowersyjność tematu. Tyle tylko, że bez żadnego problemu kraje te można zidentyfikować, co rodzi pytanie o zasadność tego zabiegu. Ponadto scenariusze w małym stopniu odnoszą się do tego, że Stany Zjednoczone są liderem Sojuszu Północnoatlantyckiego, co przecież ma wpływ na możliwy przebieg wydarzeń.

Zakończenie

W tej części zostały przedstawione najistotniejsze wnioski płynące z pracy. Autor zaprezentował je w sposób uporządkowany i syntetyczny. W sposób jednoznaczny odniósł się także do weryfikacji przyjętej hipotezy. Natomiast zbędne wydaje się ponowne opisanie struktury pracy, co nie wnosi do finalnych rozważań niczego wartościowego.

5. Rezultaty badawcze

Wyrażam przekonanie, że postawiony przed pracą cel badawczy został osiągnięty. Postawiona hipoteza została zweryfikowana. Z pewnością praca poszerza wiedzę o bardzo istotnym aspekcie współczesnego systemu bezpieczeństwa i kierunkach jego ewolucji. Doktryna odstraszania nuklearnego wciąż pozostaje podstawowym narzędziem utrzymania równowagi i bezpieczeństwa międzynarodowego. Można rzecz jasna dyskutować o kierunkach zmian tej doktryny, na co wpływają bardzo zróżnicowane czynniki, w tym ekonomiczne. Autor zwrócił uwagę zarówno na różne kierunki, które są możliwe, jak i wystąpienie uwarunkowań, które do tej pory nie były uwzględniane.

Praca mgr inż. Wojciechowskiego nabiera dodatkowego znaczenia w sytuacji gdy kształtuje się i to w sposób bardzo dynamiczny nowy układ światowego bezpieczeństwa. Niewiadomych jest wiele. Podobnie jak zagrożeń, które mogą w skrajnej sytuacji doprowadzić do wybuchu konfliktu nuklearnego. Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt - praca powstała przed wybuchem wojny na Ukrainie. Skuteczny opór Sił Zbrojnych Ukrainy i jednocześnie słabość Armii Rosyjskiej spowodowały, że przedstawiciele Kremla wielokrotnie wskazywali na możliwość sięgnięcia po arsenał nuklearny. Można to uznać za praktyczny przykład zastosowania doktryny odstraszania nuklearnego. Jest to bardzo

dramatyczna sytuacja, nie tylko z polskiej perspektywy, ale jednocześnie stanowi potwierdzenie tez zawartych w pracy.

6. Strona formalna pracy

Stronę formalną dysertacji należy ocenić jako poprawną, choć nasuwają się uwagi krytyczne. Praca jest dość starannie zredagowana, co z pewnością wpływa na jej odbiór. Generalnie pozytywnie należy także ocenić stronę techniczną, a przede wszystkim zamieszczone rysunki i tabele. Niestety, nie wszystkie. Niektóre są mało czytelne (np. rysunek 21), a inne zostały skopiowane i mają opisy w języku angielskim (np. rysunek 8, 9 i 32 oraz tabela 16). Ponadto układ tekstu i tabel na niektórych stronach mógłby być staranniejszy. Chodzi, przede wszystkim o „dziury”, takie jakie występują, np. na stronach 53, 178, 187.

Przy pisaniu rozprawy doktorskiej wykorzystana została zróżnicowana literatura przedmiotu (188 pozycji) w języku angielskim, rosyjskim i polskim. Autor sięgnął po wiele nowych opracowań, powstałych w ostatnich latach. To co budzi jednak pewne wątpliwości to oparcie się w zdecydowanej większości (ponad 80%) o źródła internetowe. Oczywiście sięgnięcie po takie materiały samo w sobie nie jest mankamentem. Tym bardziej, że wiele z nich to opracowania renomowanych instytucji badawczych i cenionych autorów. W moim odczuciu w bibliografii brakuje jednak publikacji takich instytutów badawczych jak SIPRI czy IISS, które dotyczą zarówno problemu sił nuklearnych, doktryny ich użycia, jak i kwestii kontroli broni masowego rażenia.

Duże wątpliwości budzi także sposób skonstruowania bibliografii. Wiele pozycji podano w sposób niepełny. Niekiedy są to drobne uchybienie, ale czasem znacząco utrudniają identyfikację przywoływanych prac (np. pozycje: 30, 57, 58, 65, 181, 186). Niestety, podobna uwaga dotyczy również konstrukcji wielu przypisów, zarówno odwołujących się do publikacji zwartych, artykułów, jak i źródeł internetowych. Przykładem może być pozycja „Ludzkie działania: traktat o ekonomii”. Raz jako jej autor podany jest L. Mises (przypis 231), a raz Ludwig von Mises, Witold Falkowski i Olga Klecel (pozycja 117 w bibliografii). Dodatkowo w przypisie 274 przywoływana jest pozycja „Ludwig von Mises – Ludzkie działania”, ale jako e-book. Tyle tylko, że nie została ona uwzględniona w bibliografii. Ponadto część przypisów jest w języku angielskim, co jest dla mnie trudne do uzasadnienia, np. przypis 235.

Oceniając stronę językową należy zaznaczyć, że nie budzi ona poważniejszych zastrzeżeń. Praca została napisana w sposób jednoznaczny i komunikatywny. Niekiedy jednak Autor stosuje dość ostre sformułowania, które nie wydają się być uzasadnione. Drobne usterki literowe czy też gramatyczne nie zmieniają pozytywnej oceny pracy w tym zakresie.

7. Konkluzja końcowa

Autor podjął w rozprawie trudną, choć interesującą poznawczo i empirycznie problematykę. Problem ekonomicznych uwarunkowań doktryny odstraszenia nuklearnego, a w szerszym wymiarze budowania w oparciu o nią systemu bezpieczeństwa ma duży potencjał badawczy. Jest to także zagadnienie o dużych możliwościach aplikacyjnych. W moim przekonaniu praca charakteryzuje się oryginalnym podejściem do problemu naukowego.

Doktorant wykazał się wysokim poziomem wiedzy teoretycznej, w dodatku nie tylko z zakresu nauk ekonomicznych, ale także w odniesieniu do politologii oraz myśli wojskowej. Wykazał się także dużą wiedzą dotyczącą aspektów technicznych. Dodatkowo potrafił sprawnie poruszać się w tych różnych i wymagających obszarach nauki.

Sposób prowadzenia rozważań naukowych oraz dojrzałe wnioski potwierdzają umiejętność Doktoranta w zakresie samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Mgr inż. Wojciechowski wykazał się także krytycznym podejściem do procesu badawczego, co jest cenną umiejętnością.

Na pozytywną ocenę zasługuje także konstrukcja pracy, która tworzy spójną i logiczną całość. Nie ulega wątpliwości, że Autor opanowała literaturę przedmiotu i potrafił ją umiejętnie wykorzystać do przeprowadzenia własnych badań i analiz. Dobór niektórych źródeł może budzić pewne wątpliwości, ale jeszcze większe zastrzeżenia można mieć do sposobu powoływania się na nie. I właśnie strona formalna pracy jest, w mojej ocenie, jej największą słabością. Głównie chodzi o konstrukcję przypisów oraz bibliografii. Inne usterki formalne mają mniejszą wagę i nie wpływają znacząco na odbiór pracy.

W mojej ocenie rozprawa pana mgr inż. Jarosława Wojciechowskiego zatytułowana „**Ekonomiczne uwarunkowania odstraszenia nuklearnego**” odpowiada wymaganiom merytorycznym i formalnym stawianym pracom doktorskim (dyscyplina ekonomia i finanse) określonym w Ustawie o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki. W związku z powyższym stawiam wniosek o przyjęcie rozprawy doktorskiej pana mgr inż. Jarosława Wojciechowskiego i dopuszczenie Go do dalszych stadiów przewodu.

Przemysław Skulski